

Arja Virta

Historian ja yhteiskuntaopin
didaktiikan professori
Turun yliopisto

Kristina Kaihari

Opetusneuvos
Opetushallitus

Maailmankansalaisen yhteiskunnallinen osaaminen

Kansalaisuus merkitsee sidettä yksilön ja yhteiskunnan välillä. Perinteisesti se on tulkittu kuuluvuudeksi omaan yhteiskuntaan ja valtioon, mutta verkottuneessa, kansainvälistyneessä ja globaalistuneessa maailmassa lojaalisuus ulottuu laajemmalle, ihmiskuntaan yleisesti. Kansalaiskasvatus ja sen osana yhteiskuntaopin opetus on perinteisesti ollut socialisaatiota yhden yhteiskunnan ja samalla yleensä kansalaisvaltion kehityksessä. Niin hyvän perustan kuin tämä voikin luoda, se ei enää riitä maailmassa, jossa miltei jokainen yhteiskunta on monikulttuurinen ja jossa kansainväliset ja kulttuurienväliset yhteydet ovat entistä tärkeämpiä. Koulun kansalaiskasvatus ei myöskään enää voi rajoittua siihen, että oppilaille välitetään tietoa yhteiskunnasta, vaan tämän päivän ideaal kansalainen on aktiivinen, harkitseva ja toimintakykyinen.

Yhteiskunnallisesta osaamisesta voidaan käyttää käsitteitä *demokraattinen kompetenssi* tai *civic literacy*. Tähän osaamiseen sisältyy yhteiskunnallisia asioita ja poliittisia prosesseja koskevaa tietämystä, erityyppisiä taitoja, valmius arvopohdintaan sekä kiinnostus yhteiskunnallisiin asioihin ja vaikuttamiseen. Kompetenssiksi on luettava myös yhteiskunnallinen itseluottamus, eli usko omaan tietoihin ja omaan kykyyn toimia yhteiskunnassa. Yhteiskunnallinen osaaminen on merkityksellistä kansalaiselle itselleen, sillä yksilö tarvitsee sitä pystyäkseen osallistumaan yhteiskuntaelämään, vaikuttamaan ja hankkimaan toimeentulonsa. Yksilöiden yhteiskunnallinen osaaminen on myös voimavara yhteiskunnalle, sen demokraattisen ja tasa-arvoisen kehityksen ja myös talouselämän näkökulmasta.

Maailmankansalaisen yhteiskunnallinen osaaminen on hyvin monitahoinen kokonaisuus. Siinä limittyvät osallistumisen ja vaikuttamisen taidot paitsi taloudellisiin tai

toihin, myös kulttuuriseen osaamiseen ja globaaliin etiikkaan. Yhteiskunnallinen osaaminen sisältää myös kyvyn joustavaan, arvostavaan ja tasa-arvoiseen kulttuurienväliseen vuorovaikutukseen. Perustana on oman kulttuuri-identiteetin rakentuminen ja tiedostaminen, joka luo edellytyksiä laaja-alaisen sosiaalisen tietoisuuden, muiden kulttuurien ymmärtämisen ja globaalin vastuuntunnon kehittymiselle.

Yhteiskunnallista osaamista voidaan jaotella perinteiseen tapaan tietoihin, taitoihin, arvoihin ja asenteisiin, mutta yksilön ajattelussa ja toiminnassa nämä osa-alueet limittyvät toisiinsa erottamattomasti. Kompetensseja voi jaotella eri tavoin, eikä mikään luettelo ole tyhjentävä. Luettelosta voi tulla juhlallinen ”toiveiden tynnyri”, mutta pohjimmiltaan on kysymys tavallisesta elämänhallinnasta ja maailmassa olemisesta.

Tiedot yhteiskunnasta lähtökohtana

Aktiivisen kansalaisuuden ja myös maailmankansalaisuuden perustana voidaan pitää yhteiskunnallisten asioiden ymmärtämistä ja tuntemusta. Ydinsisältöön kuuluvat yhteiskunnalliset peruskäsitteet, keskeiset instituutiot ja poliittiset prosessit sekä yhteiskunnan keskeiset normit, arvot ja periaatteet – ennen kaikkea demokratia ja ihmisoikeudet. Keskeistä on esimerkiksi tieto siitä, miten oikeusjärjestelmä ja edustuksellinen demokratia toimivat, miten yhteiskunnassa voi saada äänensä kuuluville ja hoitaa asioitaan ja mitä oikeuksia ja velvollisuuksia meillä on. On tärkeää oppia ymmärtämään peruskäsitteitä ja periaatteita yleisellä tasolla ja oman yhteiskunnan puitteissa, ja sen pohjalta tarkastelemaan samoja ilmiöitä ja elämänmuotoja muissa yhteiskunnissa ja erilaisissa kulttuurisissa olosuhteissa. Myös kulttuurinen herkkyys, oman kulttuuriperinnön tuntemus samoin kuin erilaisten kulttuuristen lähtökohtien ymmärtäminen ja arvostaminen kuuluvat maailmankansalaisen yhteiskunnalliseen osaamiseen.

Kansalaisen avaintaitoihin kuuluu aktiivinen ote tietoon – valmius ja kiinnostus hankkia tietoa ja seurata maailman ja oman yhteiskunnan tapahtumia. Yhteiskuntaa koskeva tieto muuttuu nopeasti, vaikka esimerkiksi rakenteita, perusprosesseja ja instituutioita koskeva tieto on paljolti pysyvää. Muuttuvan ja jatkuvasti vyöryvän informaation kanssa selvittääkseen yksilön on koettava nähdä, mikä on olennaista, luotettavaa ja arvokasta tietoa. Yhteiskunnallista tietoa voidaan saada mitä moninaisimmista lähteistä, ja se voi useinkin olla värittyä. Käytännön yhteiskuntaelämässä ja myös kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa merkityksellistä voi olla myös niin sanottu hiljainen tieto, jota ei ole kirjoitettu selkeästi mihinkään vaan joka välittyy esimerkiksi sosiaalisissa verkostoissa, perhepiirissä ja lähiyhteisössä.

Yhteiskunnallisen ajattelun ja toiminnan taidot

Kansalaisen yhteiskunnallisia taitoja voidaan tarkastella monella tasolla. Taidot eivät ole tiedoista mutta eivät myöskään arvoista erillisiä. Osa taidoista on ajattelutaitoja – osa taas selvemmin toiminnallisia.

Kansalaisen kognitiivisiin taitoihin voidaan lukea muun muassa kriittinen ajattelu sekä tiedonhankinnalliset valmiudet. On osattava erottaa fakta mielipiteestä ja huomattava, milloin on kysymys propagandasta. Kriittinen ajattelu on keskeinen valmius poliit-

tisessa elämässä. Se ei tarkoita ensisijaisesti arvostelevaa tai negatiivista suhtautumista asioihin, vaan pikemminkin pyrkimystä tarkastella huolellisesti tiedonlähteiden ja viestien luotettavuutta. Olennaista on myös oppia näkemään, että yhdestä ilmiöstä voi olla erilaisia tulkintoja ja että se voi eri osapuolten näkökulmasta näyttää kovin erilaiselta. Monet asiat ovat kiistanalaisia ja arkoja. Nuoret on totutettava keskustelemaan myös vaikeista ja ristiriitaisista kysymyksistä, muodostamaan perusteltuja mielipiteitä, argumentoimaan ja neuvottelemaan. Demokraattisessa yhteiskunnassa kansalaiskasvatus sisältää sekä sosiaalisia yhteiskunnan arvoihin, normeihin ja käytänteisiin mutta myös valmiutta kyseenalaistaa – nähdä ilmiöissä ja ongelmissa erilaisia tulkintoja ja ratkaisumahdollisuuksia ja tarkastella ilmiöitä monipuolisesti. Vaikka ilmiöitä tarkastellaan kriittisesti ja useasta perspektiivistä, pyrkimyksenä on kuitenkin päätyminen mahdollisimman oikeaan ja totuudenmukaiseen käsitykseen ja mahdollisimman oikeudenmukaiseen toimintaan.

Monet yhteiskunnallisista taidoista ovat sidoksissa kielellisiin kompetensseihin. Ne liittyvät tiedonhankintaan ja erilaisten viestien, entistä enemmän myös visuaalisen informaation, tehokkaaseen ja kriittiseen vastaanottoon ja välittämiseen. Tehokas luku- ja kirjoitustaito ovat kansalaistaitoja, ja niin myös muut viestintätaidot, myös tiedon tuottaminen ja välittäminen. Maailmankansalaisuuden näkökulmasta hyödyllistä on myös verkko-osaaminen ja hyvä medialukutaito, joka luo mahdollisuuksia seurata maailman tapahtumia ja tapahtumia omassa yhteiskunnassa.

Globaalikansalainen tarvitsee vuorovaikutustaitoja. Entistä tärkeämmäksi on tullut taito keskustella, neuvotella ja ratkaista konflikteja sovinnollisesti. Yhteistoimintakyky on tärkeä yhteiskunnallisessa toiminnassa. Siihen kuuluu kyky kuunnella, neuvotella, keskustella ja tehdä yhteisiä päätöksiä.

Arvot, tahto ja luottamus

Kansalaisen avainkompetensseihin kuuluu kyky eettiseen pohdintaan ja vastuulliseen toimintaan ja tahto edistää yhteistä hyvää. Maailmankansalaisuuden arvolähtökohtia ovat muun muassa vastuullisuus ja ihmisoikeuksien, demokratian, tasa-arvon sekä laillisten ja moraalisten arvojen kunnioittaminen. Tähän liittyy usko oikeudenmukaisuuteen sekä rasismien ja syrjinnän vastustaminen. Taitoihin liittyy läheisesti kyky toimia moninaistuneessa yhteiskunnassa, arvostaen ihmisoikeuksia ja kaikkien tasa-arvoisuutta erilaisuudesta riippumatta. Oikeuksien lisäksi yksilöllä on velvollisuuksia ja hänen ratkaisullaan ja toiminnallaan on seuraamuksia. Kansalaisaktiivisuutta on syytä tarkastella yhteiskunnallisiin arvoihin liittyvänä eettisenä kysymyksenä. Toiminta sinänsä ei ole itseisarvo, vaan se, mitä ollaan tekemässä ja mihin pyritään.

Hyvätkään periaatteet ja arvot eivät johda mihinkään, ellei yksilöllä ole tahtoa toteuttaa niitä ja ellei hän luota omiin mahdollisuuksiinsa ja omaan merkitykseensä. Toimintakyvyn todellistuminen edellyttää luottamusta omiin mahdollisuuksiin toimia – ja kiinnostus ja tahto puolestaan virittävät toiminnan. Koulun velvollisuus on luoda jokaiselle oppilaalle edellytyksiä tulla aktiiviseksi kansalaiseksi, mutta on itse kunkin oma valinta, missä määrin haluaa toimia yhteiskunnassa. Keskeinen ominaisuus on epäilemättä yhteiskunnallinen valveutuneisuus: kaikki eivät välttämättä ole näkyvästi aktiivi-

sia, mutta osallisuuden tunne on joka tapauksessa keskeinen. Se, että oppilas huomaa yhteiskunnallisten asioiden koskevan häntä itseään ja hänen elämänsäpiiriään, voi luoda kiinnostusta toimia ja vaikuttaa.

Osallistumisen muodot ja areenat

Maailmankansalainen on aktiivinen tai vähintäänkin valveutunut kansalainen. Tämä sisältää kyvyn osallistua eri tavoin. On tavanomaista jakaa poliittinen osallistuminen konventionaaliseen ja ei-konventionaaliseen toimintaan. Ensin mainittuun sisältyy toiminta vakiintuneilla areenoilla, äänestämisen, ehdokkuus ja puoluejäsenyyden. Äänestymistä voidaan pitää minimalistisena poliittisena osallistumisena. Jälkimmäiseen ryhmään taas lasketaan erityyppinen vapaaehtoistoiminta ja kansalaisliikkeisiin osallistuminen (vaikuttaminen kansalaisyhteiskunnan tasolla). Maailmankansalainen toimii kansalaisyhteiskunnassa ja erilaisissa verkostoissa, ja tämä edellyttää ennen kaikkea muiden kuin perinteisten kanavien ja toimintatapojen tuntemusta.

Osa toimintamuodoista tähtää muutokseen: osallistuminen mielenosoituksiin, painostusryhmiin ja yleensä toimintamuotoihin, joilla koetetaan vaikuttaa päätöksen tekoon ja ratkaista ongelmia. Toiminta voi suuntautua esimerkiksi ihmisoikeuksien edistämiseen, ydinaseiden vastustukseen tai ympäristön suojeluun. Toiminta muutoksen puolesta voi saada myös illegaaleja ilmenemismuotoja. Kynnyskysymys tässä kaikessa on eettisyys – kyky arvovalintoihin ja omien velvollisuuksien ja toiminnan seuraamusten tiedostaminen.

Areenoita, joilla aktiivinen kansalainen toimii, on niin ikään useita. Kansalainen voi vaikuttaa julkisella areenalla esimerkiksi käyttämällä äänioikeuttaan ja ottamalla yhteyttä virkamiehiin ja päätöksentekijöihin. Hän voi toimia kansalaisyhteiskunnan areenalla – jäsenenä järjestöissä ja osallistumalla verkostoihin ja vapaaehtoistyöhön. Hän voi osallistua myös markkinoilla ja äänestää lompakollaan, antaa rahallista tukea valitsemiinsa päämääriin ja olemalla valitunut kuluttaja. Hän voi osallistua elämänpolitiikan tasolla päivittäisillä kulutusratkaisullaan. Tällä tavoin yhteiskunnallinen osaaminen on kiinteästi yhteydessä haluun edistää kestävästä kehitystä.

Koulu valmentamassa maailmankansalaisuuteen

Perinteinen yhteiskunnallinen opetus on painottunut kertomaan demokratiasta ja kansalaisen toimintamahdollisuuksista. Jos arvioidaan suomalaisen koulun tuottamaa yhteiskunnallista osaamista tai demokraattista kompetenssia, opetus onkin yleisesti ottaen onnistunut hyvin tiedollisella alueella. Jos nuorison yhteiskunnallinen tietämys suhteutetaan aikuisväestön keskimääräiseen osaamiseen, ei liene syytä huolestua. Suomalaiset 14-vuotiaat ovat kahdessakin laajassa kansainvälisessä vertailututkimuksessa sijoittuneet tiedollisten suoritusten osalta kärkeen. Sen sijaan yhteiskunnallinen kiinnostus ei ole korkealla tasolla. Suomalaisnuorten luottamus yhteiskunnan instituutioihin taas on varsin suurta, ja he ovat myös patriottojeja. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen taitoihin on syytä kiinnittää huomiota. Se epäilemättä riippuu paljon poliittisesta itseluottamuksesta – uskosta omiin tietoihin ja kykyyn vaikuttaa.

Kirjallisuus

Amná, E. 2008. *Jourhavande medborgare*. Lund: Studentlitteratur.

Ekman, T. 2007. *Demokratisk kompetens. Om gymnasiet som demokratiskola*. Studier i politik 103. Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Hicks, D. & Holden, C. (toim.) 2007. *Teaching the Global Dimension. Key principles and effective practice*. London: Routledge.

Ochoa-Becher, A. S. 2007. *Democratic Education for Social Studies. An Issues-Centered Decision Making Curriculum*. A Volume in International Social Studies Forum: The Series. Greenwich, Conn.: Information Age Publishing.

Ross, A. 2008. *A European Education. Citizenship, identities and young people. European Issues in Children's Identity and Citizenship* 8. London: Trentham Books.

Suoninen, A., Kupari, P. & Törmäkangas, K. (2010). *Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2009 -tutkimuksen päätulokset*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos.

Suutarinen, S. (toim.) 2007. *Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste*. Jyväskylä: PS-kustannus.